

UOT-338.24

Nurəngiz Mikayılova
Azərbaycan Əmək və Sosial Münasibətlər Akademiyası., i.ü.f.d.

İQTİSADI İSLAHATLAR VƏ AZƏRBAYCANDA İNKİŞAF MODELİ

“Bütün planlarımızı həyata keçirmək üçün iqtisadiyyatımızı gücləndirməliyik. Növbəti illərdə bu istiqamətdə əlavə addımlar atılacaq. Deyə bilərəm ki, son iki il ərzində çox ciddi iqtisadi islahatlar aparılmışdır.”
İ.H.Əliyev

Məqalədə iqtisadi islahatların keçirilmə zəruriliyi, mərhələləri göstərilmiş, ayrı-ayrı dövrlər üzrə keçirilən islahatlar araşdırılmışdır. Eyni zamanda iqtisadi islahatlara sistemli yanaşılaraq ardıcılıqla verilmiş, sonda Milli iqtisadiyyat və iqtisadiyyatın əsas sektorları üzrə Strateji Yol xəritəsinin başlıca istiqamətləri və 2017-ci ilin ilk yarımilinin qiymətləndirilməsi verilmişdir.

Müstəqillik qazandıqdan sonra bütün sahələrdə olduğu kimi iqtisadi sahədə də, islahatların keçirilməsi zəruriliyi yarandı. Keçid dövrünə qədəm qoyan Azərbaycanın iqtisadiyyatı iflic vəziyyətinə düşmüş, xarici iqtisadi əlaqələr tamamilə qırılmışdı. İqtisadi islahatların hüquqi bazasının yaradılması və işlək mexanizminin müəyyən edilməsi qarşıda duran ən vacib məsələlərdən biri idi.

İkinci dəfə müstəqillik əldə edən xalqımız qiymətli bir təcrübəyə malik idi. Belə ki, Azərbaycanın tarixi dövlətçilik ənənələri zəminində milli dövlət quruluşunun dirçəldilməsində, xalqımızın müstəqillik idealının gerçəkləşdirilməsində, milli istiqlal ideyalarının geniş yayılmasında böyük xidmətlər göstərmiş və siyasi publisistikası ilə ədəbi-ictimai fikir tariximizə layiqli töhfələr vermiş görkəmli ictimai-siyasi xadim Məhəmməd Əmin Rəsulzadənin “Fikri, milli və siyasi istiqlalların kökü iqtisadi istiqlaldır” konsepsiyası Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin bütün fəaliyyəti dövründə daim diqqət mərkəzində saxlanılırdı.

Cümhuriyyət Hökuməti ictimai-siyasi həyatın digər sahələrində olduğu kimi, müstəqil milli iqtisadiyyat quruculuğu və sosial sahədə də mühüm tədbirlər həyata keçirirdi. “Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinə abidə ucaldılması haqqında” Azərbaycan Respublikası Prezidenti Heydər Əliyev cənabları tərəfindən imzalanan sərəncamda göstərilirdi ki, “Gərgin və mürəkkəb ictimai-siyasi şəraitdə fəaliyyət göstərmiş Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin demokratik dövlət quruculuğu, iqtisadiyyat, mədəniyyət, təhsil, hərbi quruculuq və sair sahələrdə həyata keçirdiyi işlər xalqımızın tarixində dərin iz buraxmışdır”.(1)

Müasir Azərbaycanda vətəndaş həmrəyliyinə nail olunması, sabitlik yaradılması, müstəqil dövlət qurulması, iqtisadi-sosial sahədə, neft strategiyasında tarixi addımlar atılması, bütün sahələrdə mühüm islahatlar həyata keçirilməsi, beynəlxalq aləmdə respublikanın mövqeyinin möhkəmləndirilməsi sahəsində gördüyü işlərin nəticəsi kimi Azərbaycana xarici investisiyaların cəlb olunması, beynəlxalq iqtisadi əlaqələrin genişləndirilməsi, xalqın rifah halının yüksəldilməsi və s. kimi uğurlar əldə edilmişdir. Müdrik şəxsiyyət Heydər Əliyevin rəhbərliyi ilə aparılmış məqsədyönlü siyasət nəticəsində ölkənin iqtisadi həyatında qazanılmış ən mühüm uğurlardan biri də dünyanın inkişaf etmiş nüfuzlu şirkətləri ilə bağlanmış neft müqavilələri olmuşdur. Bu müqavilələr Azərbaycan iqtisadiyyatının gələcək inkişafı üçün geniş perspektivlər açmış, neft strategiyası dövlətimizin müstəqilliyinin qorunmasına çevrilməklə yanaşı, azad iqtisadi münasibətlər mexanizmlərini də hərəkətə gətirmiş, ölkəmizin dünya iqtisadi məkanına dinamik inteqrasiyasını təmin etmişdir.

Heydər Əliyevin şəxsən iştirakı və sədrliyi ilə hazırlanan və 1995-ci il noyabr ayının 12-də keçirilən Azərbaycan Respublikası Referendumunda Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyası qəbul edilmiş və iqtisadi inkişafın hüquqi əsasları burada öz əksini tapmışdır. 1995-ci ildən başlayaraq ölkəmizin sosial-iqtisadi inkişafı və dünya təsərrüfat sistemində inteqrasiyası sahəsində çox böyük nailiyyətlər əldə olunmuşdur. Ən böyük nailiyyət isə ondan ibarətdir ki, bu dövrdə ölkəmizdə aparılan müstəqil dövlət quruculuğu prosesində iqtisadi islahatların və inkişafın mahiyyət etibarı ilə yeni bir model - Azərbaycan modeli yaranmışdır.

Davamlı və dinamik inkişaf məntiqinə əsaslanan bu modelin strateji istiqamətləri aşağıdakı kimi səciyyələndirilir: 1) sərbəst bazar münasibətlərinə əsaslanan və özünüinkişaf qabiliyyətinə malik olan sosialyönümlü bütöv iqtisadi sistemin - müstəqil milli iqtisadiyyatın formalaşdırılması; 2) ölkədə mövcud

olan təbii-iqtisadi, texniki-istehsal və elmi-texniki potensialın fəal surətdə təsərrüfat dövryyəsinə cəlb olunması; 3) milli iqtisadiyyatın dünya təsərrüfat sistemində səmərəli şəkildə inteqrasiyasının təmin olunması.

Bu model üzrə iqtisadi siyasətin həyata keçirilmə taktikasının fərqləndirici xüsusiyyətlərini - göstərilən istiqamətlərin hər biri üzrə fəaliyyətin paralel şəkildə həyata keçirilən əlaqələndirilmiş proqramlar üzrə aparılması; qeyri-standart, lakin iqtisadi inkişafın obyektiv qanunauyğunluqlarını nəzərə alan, gələcəyə hesablanan və cəsarətli qərarların qəbul olunması; sosialyönümlülüyn gözənilməsi; milli mentalitetin nəzərə alınması və mütərəqqi dünya təcrübəsinə arxalanması təşkil edir.

Müasir Azərbaycan iqtisadiyyatının bugünkü inkişaf səviyyəsinə gəlməsi ulu öndər Heydər Əliyevin adı ilə bağlıdır. Ümummilli Lider Heydər Əliyevin rəhbərliyi ilə aparılmış məqsədyönlü siyasət nəticəsində ölkənin iqtisadi həyatında mühüm nəaliyyətlər əldə edilmiş və bu strategiya uğurla davam etdirilməkdədir. Bağlanmış neft müqavilələri Azərbaycan iqtisadiyyatının gələcək inkişafı üçün geniş perspektivlər açmış, neft strategiyası dövlətimizin müstəqilliyinin qorunmasına çevrilməklə yanaşı, azad iqtisadi münasibətlər mexanizmlərini də hərəkətə gətirmiş, ölkənin dünya iqtisadi məkanına dinamik inteqrasiyasını təmin etmişdir.

İslahatlar aparılarkən xarici ölkələrin təcrübəsindən yaradıcılıqla bəhrələnməyi daim tövsiyə etməklə yanaşı, həmin işdə kor-koranə ehkamçılığa və tələskənliyə qarşı çıxan Heydər Əliyev dəfələrlə qeyd etmişdir ki, “bu iş Azərbaycan Respublikasının iqtisadiyyatına, ənənələrinə uyğun olaraq təşkil edilməlidir” və “yerli şərait, milli xüsusiyyətlər, milli ənənələr nəzərə alınmaqla” həyata keçirilməlidir. (5, 3)

Müstəqillik qazandıqdan sonra Azərbaycanda iqtisadiyyatı ilk illərdə tamamilə tənəzzülə uğradı. Belə ki, iqtisadi əlaqələrin qırılması, qanunvericilik bazasının yoxluğu, müharibə şəraiti, çoxsaylı qaçqın və köçkünlərin olması müstəqillik qazanılan illərin ən böyük problemlərinə çevrilmişdir. İlk olaraq iqtisadi islahatlar keçirilməli, qanunvericilik bazası formalaşmalı idi. İslahat-qanun səviyyəsində həyata keçirilən dəyişikliklərdir. İslahatlar zərurətdən yarandığına görə dövlət hakimiyyəti tərəfindən yuxarıdan başlanır. İslahatların məqsədi cəmiyyətdə qanunların səmərəli işləməsinə və həyat şəraitinin yaxşılaşdırılmasını təmin etməkdir.

Sovet sisteminin buraxdığı problemlərlə üzləşən Azərbaycan iqtisadiyyatı keçid dövrünə qədəm qoydu və iqtisadi islahatların keçirilməsinə başlandı. Şərti olaraq, müstəqillik dövründə aparılan iqtisadi islahatları dörd qrupa ayırmaq olar:

- I dövrdə aparılan iqtisadi islahatlar (1991-1994)
- II dövrdə aparılan iqtisadi islahatlar (1995-2003)
- III dövrdə aparılan iqtisadi islahatlar (2004-2010)
- IV dövrdə aparılan iqtisadi islahatlar (2010 və sonrakı dövr)

Müstəqillikdən sonra I dövrdə aparılan iqtisadi islahatlar

1991-ci il oktyabrın 18-də Azərbaycan Respublikası Ali Sovetinin sessiyasında “Azərbaycanın dövlət müstəqilliyi haqqında Konstitusiya Aktı” qəbul olundu. Bu mühüm tarixi sənədlə xalqımız uzun illərdən bəri həsrətində olduğu azadlığa qovuşdu. Bununla da Azərbaycanın tarixində yeni dövrün başlanğıcı qoyuldu. Müstəqilliyi elan etmiş Azərbaycan Respublikası çox mürəkkəb tarixi şəraitdə fəaliyyət göstərməyə başlamışdı.

Azərbaycan Respublikasını ilk olaraq 1991-ci il noyabrın 9-da Türkiyə Cümhuriyyəti, sonra Rumıniya (11 dekabr 1991), Pakistan (13 dekabr 1991), İsveçrə (23 dekabr 1991), İran (25 dekabr 1991), ABŞ (23 yanvar 1992), Rusiya (10 aprel 1992) və b. dövlətlər tanıdılar. Bu da tədricən iqtisadi əlaqələrin qurulmasına gətirib çıxardı.

SSRİ-nin dağılması ilə Azərbaycan da bazarlarını itirmiş, xammal, yarımfabrikat, təchizat, maliyyə və idarəetmə problemləri nəticəsində bir çox müəssisədə istehsal ya dayanmış, ya tam səmərəsiz fəaliyyət göstərirdi. Köhnə SSRİ-dəki müəssisələrlə iqtisadi əlaqələrin qırılması və ölkənin digər respublikalardakı bazarını itirməsi istehsal səviyyəsində kəskin azalmalara gətirib çıxarmışdı. Ermənistan münaqişəsi və Çeçenistan problemi isə, ölkənin sənayesi üçün lazımi xammalın idxal yollarının bağlanmasına səbəb olmuşdur.

Sərbəst bazar iqtisadiyyatına keçid və ölkə iqtisadiyyatının dünya iqtisadiyyatına inteqrasiyasında Azərbaycanın öz seçimi olmuş, qərb ölkələrinin təcrübəsinə üstünlük verilmişdi. Sovetlərə məxsus sosial-iqtisadi münasibətlər sistemi dağılmış və onu əvəz edəcək bazar iqtisadiyyatına, kapitalist iqtisadiyyatına keçid prosesi başlamışdır. Bu dövr ərzində fəaliyyətdə olan iqtisadiyyat keçid xarakterlidir və onu “keçid dövrü iqtisadiyyatı” adlandırmaq olar. Keçid dövrü iqtisadiyyatları üçün ümumi olan belə bir cəhət xarakterikdir ki, onların hamısında həm köhnə və həm də yeni yaranmaqda olan cəmiyyətin təsərrüfat formaları mövcud olaraq fəaliyyət göstərir və keçid vəziyyətində olan iqtisadiyyatın strukturunun yaranması

prosesində iştirak edirlər. Keçid dövrünün zəruriliyi həm də onunla bağlıdır ki, bir-birinə tamamilə əks olan iqtisadi sistemlər arasında kəskin mübarizə məhz bu dövrdə baş verir. Mövcud sistemin transformasiyası, ona xas olan münasibətlər sisteminin köklü sürətdə dəyişdirilməsi, yeni iqtisadi sistemin yaradılması və tam şəkildə formalaşdırılması kimi çətin vəzifələr keçid dövrü ərzində yerinə yetirilməlidir. Bunun üçün dağılmaqda olan iqtisadi sistemin əsası kimi ona xas olan mülkiyyət tipi dəyişdirilməli, mülkiyyət çoxnövliyi əsasında yeni təsərrüfat formaları yaradılmalı, idarəetmə mexanizmi və strukturları yenidən qurulmalı, bölgü münasibətləri, maliyyə, bank sistemləri yeni əsaslar üzərində formalaşdırılmalı, yeni tip xarici iqtisadi əlaqələr qurulmalıdır və ən başlıcası isə yaradılmaqda olan sistemdə fəaliyyət göstərəcək yeni təfəkkürlü insanlar formalaşdırılmalıdır. Bütün bunlar üçün vaxt- xüsusi bir keçid dövrünün olması tələb olunur.

1990-cı illərin əvvəli Azərbaycanda iqtisadi durğunluq və böhranın artdığı illər oldu. Bu dövrdə siyasi qeyri-stəbillik və bazar iqtisadiyyatına keçidlə əlaqədar ölkədə böyük iqtisadi böhran əmələ gəlmişdir. Yüksək inflyasiya və qeyri-stəbil sosial-siyasi mühit, iqtisadi böyüməyə, xüsusilə sənaye və kənd təsərrüfatı kimi əhəmiyyətli sahələrin inkişafına mane olmuşdur. İstehsal həcmi azalması və inflyasiya sürətinin yüksək olması iqtisadi böhranın və cəmiyyətdə sosial-iqtisadi gərginliyin artmasına səbəb olmuşdur. Eyni zamanda ölkə 1988-ci ildən etibarən Ermənistanın silahlı təcavüzünə məruz qaldı və atəşkəsin imzalandığı 12 May 1994-cü il tarixinə qədər torpaqlarının 20%-ni itirdi.

İqtisadiyyatın ümumi balansı üçün lazımi islahatların həyata keçirilməməsi, dövlət büdcəsinin böyük bir hissəsinin müharibə üçün xərclənməsi, torpaqlarının 20%-i işğal edilərək 1 milyondan çox əhalinin qaçqın vəziyyətinə düşməsi, xarici sərmayənin ölkə iqtisadiyyatına cəlb edilə bilməməsi və özəlləşdirmənin sənaye sektorunda faktiki olaraq başladılı bilməməsi kimi çatışmazlıqlar Azərbaycan iqtisadiyyatını ciddi bir böhrana aparmışdır.

Keçid dövrünün ilk illərində Ermənistan ilə olan münaqişə, Rusiyanın Azərbaycana nəqliyyat embarqosu qoyması və Çeçenistan müharibəsi səbəbiylə əhəmiyyətli iki neft boru xəttinin istifadə oluna bilməməsi, siyasi və hərbi problemlər iqtisadi vəziyyətə mənfi təsir göstərmişdir. Qısaca, 1991-1994-ci illər müstəqillikdən sonra bütün problemlərlə üz-üzə qalındığı, ölkədə sosial və siyasi problemlərin böhrana çevrildiyi, müharibənin olması, sərbəst bazar iqtisadiyyatına keçiddə ciddi sui-istifadələrin baş verdiyi bir dövr olmuşdur. İqtisadiyyatdakı mənfi gedişətdə ən kəskin hal isə, 1992-ci ildə ortaya çıxmışdır.

Pul siyasətlərindəki problem və nöqsanlar iqtisadi böhrana səbəb olmuşdur. Kreditlər isə, daha çox bank idarəçilərinin şəxsi mənafeləri istiqamətində verilmişdir. İqtisadi böhran, istehsalın sürətlə azalmasına, qiymətlərin artmasına, bundan əlavə dövlət büdcəsinin ciddi kəsir verməsinə səbəb olmuşdur. İqtisadi böhranın ağırlı nəticələrindən bir isə, milli valyutanın dəyər itkisi şəklində ortaya çıxması olmuşdur.

Gedişata baxmayaraq, islahatların keçirilməsinə və qanunvericilik bazasının formalaşdırılmasına başlandı. 1991-ci ilin iyun ayında “Özəl Mülkiyyət” Qanunu qəbul edilmiş, 1992-ci ilin əvvəllərində qiymət liberilizasiyasına gedilmiş, eyni ilin yanvar ayında Əlavə Dəyər Vergisi tətbiqinə başlanılmışdır. 1992-ci ilin aprel ayında “Xarici İnvestisiya” Qanunu, avqust ayında isə “Milli Bank” Qanunu qüvvəyə minmiş, pul vahidi olaraq “manat” bazarda fəaliyyətə başlamışdır.

1993-94-cü illərdə də davam edən müharibənin təsiriylə islahat prosesində ləngimələr olmuşdur. 1993-cü ilin yanvar ayında kiçik həcmli müəssisələrin özəlləşdirilməsiylə bağlı qanun qüvvəyə minmiş, 1994-cü ilin yanvar ayında manatın yeganə valyuta vahidi olmasına qərar verilmişdir. May ayında Ermənistanla atəşkəsin imzalanması ilə islahatlar prosesi sürətlənmiş, 1994-cü iyun ayında “İflas” Qanunu qəbul edilmiş, bankların konsolidasiyası prosesinə başlanılmışdır.

1991-ci ildə ümumi daxili məhsul (ÜDM) 2,7 milyard manat olmuş, 1991-1994-cü illər ərzində ölkə iqtisadiyyatında ÜDM hər il orta hesabla 16,5% azalmışdı. Bunun nəticəsi olaraq əhalinin həyat səviyyəsinin ümumiləşdirici göstəricisi olan əhalinin pul gəlirləri real ifadədə 3,3 dəfə, adambaşına pul gəlirləri orta hesabla 3,6 dəfə aşağı düşmüşdür. İstehsal sahələrinin sıradan çıxması nəticəsində işsizlik səviyyəsi xeyli yüksəlmişdir. Belə ki, 1991-1995-ci illər ərzində iqtisadi fəal əhali içərisində məşğul əhalinin sayında azalma müşahidə olunmuşdur.

1991-1995-ci illərdə mövcud olan qeyri-siyasi sabitlik aparılmış sistemsiz iqtisadi islahatların əhəmiyyətini daha da azaldaraq, bir sıra arzuolunmaz hallara gətirib çıxartdı:

- maliyyə-bank sistemi iflic vəziyyətə düşdü;
- büdcə kəsirinin ÜDM-ə nisbəti 1994-cü ildə 13 faizə çatdı;
- bütünlüklə büdcə kəsiri Milli Bank tərəfindən maliyyələşdirildi ki, bu da pul kütləsinin həddindən çox artmasına səbəb oldu;
- 1992-1994-cü illərdə pul emissiyası əhalinin pul gəlirinin 40-45 faizini təşkil etdi;
- 1992-1994-cü illərdə kredit həcmi ümumi daxili məhsula nisbəti 55-60 faiz təşkil etdi;

- 1994-cü ildə Milli Bankın faiz dərəcələri 250 faizə çatdı;
- 1992-ci ildə tədaviyə buraxılmış milli valyuta - manat tezliklə qiymətdən düşməyə başladı və 1995-ci ilədək onun məzənnəsi Rusiya rubluna nisbətə 9 dəfə, ABŞ dollarına nisbətə isə 245 dəfə aşağı düşdü, ölkədə inflyasiya özünün pik səviyyəsinə çatdı;
- 1992-1994-cü illərdə xarici ticarət dövriyyəsinin həcmi 42 faiz azaldı;
- 1994-cü ilədək ölkə iqtisadiyyatına bir manat da olsun belə xarici sərmayə qoyulmadı;
- bu dövrdə əhalinin real pul gəlirləri kəskin şəkildə azaldı və s.

Müstəqillikdən sonra II dövrdə aparılan iqtisadi islahatlar

Seçkilər nəticəsində 1993-cü ilin yayında 30 ildən çox idarəçilik təcrübəsi olan Heydər Əliyev cənablarının Azərbaycan Respublikasının prezidenti seçilməsi Azərbaycan idarəçiliyində nəzərə çarpacaq dəyişikliklərə səbəb olmuşdur. Həmin tarixdən etibarən iqtisadi islahatların həyata keçirilməsi sürətlənmişdi.

Bu dövrdə iqtisadiyyatda mənfəəyə doğru gedişi dayandırmaq üçün iqtisadi islahatlar proqramı hazırlanaraq strateji fəaliyyətə yönələn modellər qurulmağa başlanmışdır. Dövrün tələbinə uyğun olaraq iqtisadiyyatda sərbəst bazarın təşəkkül tapmasına çalışılması, özəlləşdirmə və özəl sahibkarlığın inkişaf etdirilməsi, yeni iqtisadi strukturun, gömrük, vergi və maliyyə sisteminin yenidən qurulması, ticarətin liberallaşdırılması, torpaq və kənd təsərrüfatı islahatlarının həyata keçirilməsi, xalqın sosial imkanlarının artırılması, təhsil və səhiyyənin inkişaf etdirilməsi üçün lazımı hüquqi infrastrukturun yaradılması məqsədi ilə mühüm qanunlar qəbul edilmişdir.

Qiymətlərin, xarici ticarətin və valyuta məzənnələrinin liberallaşdırılması istiqamətində atılan addımlar sayəsində inflyasiya səviyyəsi nəzərə çarpacaq dərəcədə azalmağa başlamış, büdcə kəsirləri minimuma endirilmişdir. Görülən tədbirlər sayəsində kiçik müəssisələrin özəlləşdirilməsi başa çatmış, xidmət sektoru daha çox özəl sahibkarlığa verilmiş, orta və böyük həcmli müəssisələrin özəlləşdirilməsinə başlanmış, makroiqtisadi sabillik əldə edilmiş, iqtisadiyyatda durğunluq dövrü sona çataraq yeni inkişaf mərhələsinə qədəm qoyulmuş, torpaq islahatı həyata keçirilərək özəl mülkiyyətə verilmiş, kolxoz və sovxozların əmlakı özəlləşdirilmiş, kənd təsərrüfatı sektorundan torpaq vergisi istisna olmaqla digər vergilərin 5 il alınmaması qərarlaşdırılmış və vergi boracları silinmiş, bu müəssisələrə güzəştli yanacaq və enerji satışı təmin edilmişdir.

1993-cü ilin ikinci yarısından etibarən həyata keçirilən islahatlar Azərbaycanın sosial, siyasi və iqtisadi həyatında sabilliyi əldə etməyə imkan vermişdir. Ölkədə bank sektorunun və maliyyə sisteminin yenidən qurulmasına dair mühüm addımlar atılmışdır. Sərbəst bazar iqtisadiyyatı istiqamətində atılan addımlar Azərbaycanın beynəlxalq maliyyə təşkilatları ilə əlaqələrini artırmışdır. Ulu öndər 1993-cü ilin iyun ayının 18-də ABŞ-ən aparıcı mətbuat orqanlarından biri olan “Çikaqo Tribun” qəzetinə verdiyi müsahibədə bununla bağlı bildirirdi: “Başa düşürəm ki, Azərbaycana cəlb olunmuş neft şirkətlərinin öz maraqları var. Bu, tamamilə təbii məsələdir. Ancaq eyni zamanda, biz də ölkəmizin maraqlarını neft şirkətlərinin mənafeələrindən yüksək tutmalıyıq”. (3,45)

1994-cü il sentyabrın 20-də Bakıda öz müstəsna əhəmiyyətinə görə “Əsrin müqaviləsi” adını almış müqavilə bağlandı. Dənizin dərinliyində yerləşən “Azəri”, “Çıraq”, “Günəşli” yataqlarının işlənilməsi və məhsulun pay bölgüsü haqqında 400 səhifəlik bu müqavilə 4 dildə tərtib edilmişdir. “Əsrin müqaviləsi”ndə 8 ölkədən (Azərbaycan, ABŞ, Böyük Britaniya, Rusiya, Türkiyə, Norveç, Yaponiya, Səudiyyə Ərəbistanı) 13 şirkət (Amoko, BP, MakDermott, Yunokal, ARDNŞ, LUKOyl, Statoyl, Ekson, TPAO, Penzoyl, İtoçu, Remko, Delta) iştirak edirdi. Bu müqavilə sonradan 19 ölkəni təmsil edən 41 neft şirkəti ilə daha 26 sazişin imzalanmasına yol açdı.

Respublikanın istehsalında yaranmış geriləmə hallarının qarşısı alınmış, ölkədə iqtisadi sabitlik təmin olunmuşdur. 1996-cı ildən başlayaraq ÜDM ilbəil artmağa başlamışdır. Bununla belə keçid dövrü iqtisadiyyatına sabit inkişaf edən bir iqtisadiyyat kimi baxmaq olmaz və ona qeyri-sabit inkişaf xasdır ki, bu da onun xarakterik cəhətlərindən biridir.

1994-cü ildə “Əsrin Müqaviləsi”nin imzalanması və 12 noyabr 1995-ci ildə Konstitusiyanın qəbul edilməsi bazar iqtisadiyyatının hüquqi normativ strukturunun sürətlənməsi ilə birlikdə ölkəyə böyük həcmdə xarici sərmayə daxil olmasına gətirib çıxartdı. Yeni konstitusiya dövlət idarəçiliyinin formalaşdırılması, vətəndaşların və dövlətin hüquq və vəzifələrinin müəyyən edilməsi ilə yanaşı ilk dəfə demokratik dəyərlərə sahib liberal bazar qurulma labüdlüyünü qəbul etdi. Konstitusiya ilə özəl mülkiyyətin, özəl sahibkarlığın dünya iqtisadiyyatına inteqrasiyasının hüquqi əsası müəyyən edildi. Bu baxımdan Azərbaycanda geniş mənada iqtisadi tənzimləmələrin başlanğıc ili 1995-ci il qəbul edilə bilər. Bundan əlavə, 1995-ci ildə “Aqrar islahatın əsasları haqqında” Azərbaycan Respublikasının Qanunu, “Torpaq islahatı haqqında” Azərbaycan Respublikasının Qanunu, 1999-cu ildə “Azərbaycan Respublikasının Torpaq Məcəlləsi”, 1999-cu ildə

“Bələdiyyə mülkiyyəti haqqında” Azərbaycan Respublikasının Qanunu, 2001-ci ildə “Bələdiyyə torpaqlarının idarə edilməsi haqqında” Azərbaycan Respublikasının Qanunu qüvvəyə minmiş və qanunlardan irəli gələn fəaliyyət mexanizmləri müəyyənləşdirilmişdir.

Müstəqillikdən sonra III dövrdə aparılan iqtisadi islahatlar

2003-ci ildən sonrakı dövr müstəqillikdən sonrakı üçüncü islahatlar dövrü olaraq dəyərləndirilə bilər. Bu dövrdə iqtisadi böyümənin davam etdirilməsi və iqtisadi siyasətin gücləndirilməsi, ikinci dövlət özəlləşdirmə proqramının qəbul edilməsi ilə enerji sektorunun yenidən qurulması, əldə edilən irəliləyişlər hesabına iqtisadi siyasətin sosial istiqamətinin gücləndirilməsi, sosial rifah səviyyəsinin artırılması, bunun tərkibində cari perspektivdə hökumətin iqtisadi siyasətində enerji sektorunun sürətlə inkişafı nəticəsində əldə edilən mənfəətin digər sektorlara istiqamətləndirilməsi, reallaşdırılması kimi mühüm məqsədlər qarşıda dururdu.

Azərbaycan hökumətinin beynəlxalq təşkilatlarla əlaqələri nəticəsində orta müddətli yeni fəaliyyət proqramları hazırlanmış və proqramların əsas məqsədi əhalinin rifah səviyyəsinin artırılması idi. Bu mərhələdə tətbiq edilən iqtisadi siyasətlərin məqsədi ilə daha çox qeyri-neft sektorunun inkişafı qarşıya məqsəd olaraq qoyulmuşdur. Neft və neft məhsullarının üstün olduğu neft emalı, kimya, neft-kimya sənayesi və elektrik enerjisi sahələri neftin iqtisadiyyatdakı rolunu daha da artırmaqda davam etmişdir.

Strateji əhəmiyyətə sahib olan bu sahələrə son dövrdə böyük miqdarda xarici investisiya cəlb olunmuşdur. İqtisadi inkişaf strategiyasının yaxın perspektivdə əsas məqsədi iqtisadi nizamlamaları dərinləşdirilərək müasir bazar münasibətləri və dünya istehsal sisteminin inkişaf tendensiyası əsasında ölkənin iqtisadi sisteminin yeni inkişaf səviyyəsinə çatması nəzərdə tutulurdu.

Prezident İlham Əliyev tərəfindən 11 fevral 2004-cü il tarixində, Azərbaycan regionlarının 2004-2008-ci illəri əhatə edən sosial-iqtisadi inkişafı ilə əlaqədar “Dövlət Proqramı” təsdiqləndi. Həmin bu proqram, Azərbaycanda regionların iqtisadi potensiallarının və təbii ehtiyatlarının məhsuldar bir şəkildə dəyərləndirilməsi ilə başda kənd təsərrüfatı sektoru olmaqla, qeyri-neft sektorlarını canlandırmaq və inkişaf etdirmək, beləliklə ölkədə məşğulluq səviyyəsini artıraraq əhalinin gəlir səviyyəsinin və həyat standartının artırılmasına nail olmaq üçün atılan ən əhəmiyyətli və geniş addımlardan biridir.

Ölkəyə neftdən gələn gəlirlərin daxil olması və beynəlxalq təşkilatlarla əlaqələrin qurulması regionların inkişafına zəmin yaratdı. “Azərbaycan Respublikası regionlarının sosial-iqtisadi inkişafı Dövlət Proqramının (2004-2008-ci illər)” uğurlu icrası nəticəsində ölkədə makroiqtisadi göstəricilərin səviyyəsində yüksək artım əldə edilmiş, beş il ərzində Ümumi Daxili Məhsulun (ÜDM) real həcmi 2,6 dəfə artaraq 38 milyard manata çatmış, ÜDM-in adambaşına düşən nominal həcmi 5 dəfə artaraq 4440 manat təşkil etmişdir. Qeyri-neft sektoru 1,8 dəfə artmış, 2008-ci ilin yekunlarına görə ÜDM-də qeyri-dövlət sektorunun payı 84,5 faiz təşkil etmişdir. Ölkə sənayesində 2,5 dəfə, kənd təsərrüfatında isə 25,2 faiz artım olmuşdur. (4, 46)

2003-cü ilə müqayisədə 2008-ci ildə əhalinin gəlirləri 4 dəfə artmış, yoxsulluq səviyyəsi 13,2 faizədək azalmışdır. Bu dövrdə müzdlə işləyənlərin orta aylıq əmək haqqı 3,5 dəfə artaraq inflyasiya səviyyəsini 1,7 dəfə üstələmiş və 268 manata çatmışdır.

Göründüyü kimi III islahatlar dövrü əsasən regional inkişafa istiqamətlənərək bir sıra Dövlət Proqramlarının qəbul olunma və icrasına təkan vermişdir. Bu tendensiya yenə davam etməkdədir. “2014-2018-ci illərdə Regionların sosial-iqtisadi inkişafı Dövlət Proqramı” uğurla icra olunmaqdadır.

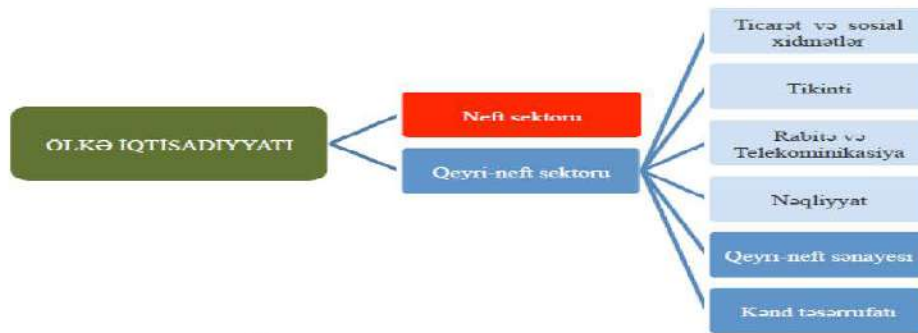
Keçid dövründən sonra (IV dövrdə) aparılan iqtisadi islahatlar (2010-2017)

Azərbaycan iqtisadiyyatında 1991-2009-cu illər keçid dövrü kimi qiymətləndirilərək 2009-cu ilin sonunda bu dövrün başa çatması elan edildi. Bu dövrdə iqtisadiyyatın inkişafının hüquqi bazası formalaşdı, beynəlxalq təşkilatlarla iqtisadi əlaqələr quruldu və işlək mexanizmə gətirildi. Ölkədə iqtisadi inkişafın təməli möhkəmlənərək iqtisadiyyatın şaxələnməsinə nail olundu. IV islahatlar dövründə iqtisadi artımın qeyri-neft sektoruna ötürülməsi hədəf seçilmişdir.

Azərbaycanda qeyri-neft sektorunun inkişafı ilə bağlı son bir neçə ildə olduqca əhəmiyyətli nəticələr qazanılmışdır. Yoxsulluğun azaldılması ilə bağlı işlərə xüsusilə də regionların iqtisadi inkişafına daha çox diqqət verilir. Bakı xaricində qeyri-neft sektorunun inkişafı əhəmiyyətli dərəcədə artmışdır. Beynəlxalq maliyyə institutları bu sahələr arasında kənd təsərrüfatı və turizmin əhəmiyyətini xüsusi qeyd edirlər. Belə ki, ölkənin məşğul əhalisinin 44 faizə yaxını məhz kənd təsərrüfatında çalışır. Bu səbəbdən ölkədə kənd təsərrüfatının inkişafına yönələn ardıcıl dövlət proqramları, islahatlar və yeni texnologiyaların cəlb edilməsi həyata keçirilməkdədir.

2011-ci ildən başlayaraq qeyri-neft sektorunun inkişafına meyillər sürətlənmiş, “neft erasının” başa çatması ilə əlaqədar, iqtisadi islahatların əsasən qeyri-neft sektoruna yönəldilməsi əsas istiqamət kimi

götürülmüşdür. Azərbaycanda qeyri-neft sektoru kimi qeyri-neft sənayesi, aqrar sahə, İKT, tikinti, nəqliyyat, ticarət və sosial xidmətlər prioritet hesab olunur.

Şəkil 1. Ölkə iqtisadiyyatının şaxələndirilməsi

İqtisadi islahatlara sistemli yanaşmanı təmin etmək məqsədilə Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 2016-cı il 16 mart tarixli 1897 nömrəli Sərəncamı ilə “Milli iqtisadiyyat və iqtisadiyyatın əsas sektorları üzrə strateji yol xəritəsinin başlıca istiqamətləri” təsdiq edilmiş, habelə həmin istiqamətlərə müvafiq olaraq inkişaf planlarının işlənilməsinə təmin etmək üçün müvafiq İşçi qrupu yaradılmışdır. Həmin Sərəncama əsasən, İşçi qrupu yerli və xarici ekspertlərin, təcrübəli mütəxəssislərin, məsləhətçi şirkətlərin və elmi təşkilatların iştirakı ilə, ölkədə fəaliyyət göstərən beynəlxalq təşkilatlarla səmərəli əməkdaşlıq şəraitində milli iqtisadiyyat və iqtisadiyyatın on bir əsas sektoru üzrə strateji yol xəritələrinin layihələrini hazırlamış və Strateji Yol Xəritəsinin yazılmasında 400 nəfərə qədər xarici və yerli ekspert birbaşa iştirak etmişdir. Bununla yanaşı, sənədin yazılması üçün 4 min nəfərlə 150-yə qədər görüş keçirilmiş, yerli və xarici akademik dairələr, təhsil müəssisələri, özəl sektor və vətəndaş cəmiyyətinin nümayəndələri tərəfindən 1000-dən çox yazılı təklif verilmişdir. Strateji yol xəritəsinin hazırlanmasında Nobel mükafatçılarından başlamış, Azərbaycanın sadə vətəndaşlarına qədər ən müxtəlif insanlarla müzakirələr aparılmış, hətta on-line qaydada təkliflər verilməsi üçün də imkanlar yaradılmışdı. Aparılan inklüziv müzakirələr Strateji yol xəritəsinin həqiqətən də mükəmməl bir sənəd olmasını təmin etmişdir.

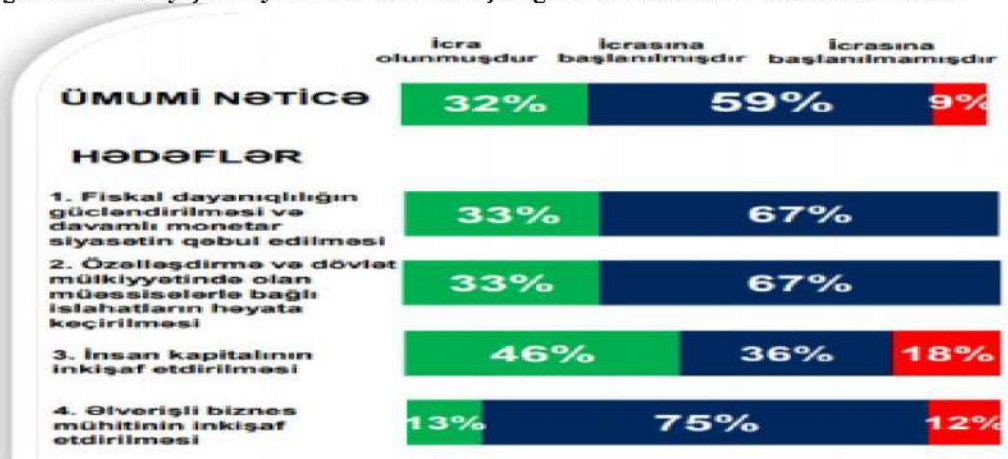
Azərbaycan Respublikasının Prezidenti İlham Əliyevin 6 dekabr 2016-cı il tarixli Fərmanı ilə 2016-2020-ci illər üçün iqtisadi inkişaf strategiyası və tədbirlər planı, 2025-ci ilədək olan dövr üçün uzunmüddətli baxış və 2025-ci ildən sonrakı dövrə hədəf baxış müəyyənləşib. Fərmana əsasən aşağıdakı istiqamətlər üzrə strateji yol xəritələri təsdiq edilib: Milli iqtisadiyyat perspektivi, neft və qaz sənayesinin (kimya məhsulları daxil olmaqla) inkişafı, kənd təsərrüfatı məhsullarının istehsalı və emalı, kiçik və orta sahibkarlıq səviyyəsində istehlak mallarının istehsalı, ağır sənaye və maşınqayırmanın inkişafı, ixtisaslaşmış turizm sənayesinin inkişafı, logistika və ticarətin inkişafı, uyğun qiymətə mənzil təminatının inkişafı, peşə təhsili və təliminin inkişafı, maliyyə xidmətlərinin inkişafı, telekommunikasiya və informasiya texnologiyalarının inkişafı və kommunal xidmətlərin (elektrik və istilik enerjisi, su və qaz) inkişafı.(2)

Strateji Yol Xəritəsi Azərbaycanda davamlı iqtisadi inkişaf əsasında iqtisadiyyatın rəqabət qabiliyyətliyini, inklüzivliyin və sosial rifahın daha da artırılmasını təmin edəcəkdir. Qlobal çağırışlara cavab verərək investisiyaların cəlbə, azad rəqabət mühiti, bazarlara çıxış və insan kapitalının inkişafı nəticəsində Azərbaycanın dünya iqtisadiyyatında mövqeyi gücləndiriləcək və o, yüksək gəlirli ölkələr qrupuna daxil olacaqdır. Strateji yol xəritəsində strateji baxışa uyğun olaraq prioritetlər, tədbirlər və indikatorlar müəyyənləşdirilmişdir.

Azərbaycan neft gəlirlərinin düzgün idarə edilməsi hesabına sosial və iqtisadi infrastrukturun qurulması, yüksək yığım və nisbətən kiçik xarici borc, yoxsulluğun azaldılması, özəl sektorun ÜDM-də payının yüksək həddə çatdırılması və biznes mühitinin yaxşılaşdırılması sahəsində uğurlara imza atmışdır. Strateji Yol Xəritəsi çərçivəsində yaxşı idarəetmə əsasında makroiqtisadi sabitliyi təmin etmək, iqtisadiyyatın strukturunu təkmilləşdirmək, məşğulluğu artırmaq, tarazlaşdırılmış regional inkişafı təmin etmək, biznes mühitini yaxşılaşdırmaq və özəl sektorun iştirakçılığını gücləndirmək planlaşdırılır.

Hazırkı global mühit və neft qiymətlərinin dəyişkənliyi maliyyə dayanıqlılığının gücləndirilməsini, təbii ehtiyatlardan əldə edilən gəlirlərdən rəşional istifadəni və ciddi makroiqtisadi çərçivənin qəbulunu obyektiv zərurətə çevirir. Bu baxımdan fiskal siyasət üçün çərçivənin təmin edilməsi və təbii ehtiyatlardan əldə olunan gəlirlərə kifayət qədər qənaət edilməsi üçün görülmə tədbirlərlə yanaşı, Azərbaycanın təbii ehtiyatlarının düzgün idarə edilməsi məsələsi də nəzərdən keçirilir. Təklif edilən əsas institutlar bunlardır: neft gəlirlərindən rəşional istifadə edilməsi üçün “qızıl qayda” yanaşması və dövlət borcunun idarə edilməsi üçün zəruri fiskal çərçivə. Bu kontekstdə Ortamüddətli Xərclər Çərçivəsinin daha da gücləndirilməsi, güclü büdcə

idarəçiliyi və onun nəticə əsaslı büdcə təşkilinə uyğunlaşdırılması, dövlət xərclərinin səmərəliliyinin təmin edilməsi və neft gəlirlərinin dəyişkənliyinin azaldılması üçün görülməli tədbirlərin davamı olmalıdır.

Şəkil 2. Azərbaycan Respublikası milli iqtisadiyyat perspektivi üzrə Strateji Yol Xəritəsinin 2017-ci ilin ilk yarımilinin qiymətləndirilməsi (6)

Strateji Yol Xəritəsi Azərbaycanda davamlı iqtisadi inkişaf əsasında iqtisadiyyatın rəqabət qabiliyyətliyini, inklüzivliyin və sosial rifahın daha da artırılmasını təmin edəcəkdir. Qlobal çağırışlara cavab verərək investisiyaların cəlbə, azad rəqabət mühiti, bazarlara çıxış və insan kapitalının inkişafı nəticəsində Azərbaycanın dünya iqtisadiyyatında mövqeyi gücləndiriləcək və o, yüksək gəlirli ölkələr qrupuna daxil olacaqdır. Strateji yol xəritəsində strateji baxışa uyğun olaraq prioritetlər, tədbirlər və indikatorlar müəyyənləşdirilmişdir və bu gün “Yol Xəritəsi” uğurla icra olunmaqdadır.

2018-ci ildə açıqlanacaq “DOING BUSINESS-2019” Hesabatında Azərbaycan Respublikasının mövqeyinin gücləndirilməsini təmin edəcək islahat istiqamətləri aşağıdakılar hesab olunur:

- 1) Biznesə başlama, mövcud reyting: 190 ölkə arasında 18-ci yer
- 2) Elektrik təchizati şəbəkələrinə qoşulma, mövcud reyting: 190 ölkə arasında 161-ci yer
- 3) Əmlakın qeydiyyatı, mövcud reyting: 190 ölkə arasında 102-ci yer
- 4) Kreditlərin alınması, mövcud reyting: 190 ölkə arasında 21-ci yer
- 5) Kiçik investorların maraqlarının qorunması, mövcud reyting: 190 ölkə arasında 122-ci yer
- 6) Vergilərin ödənilməsi, mövcud reyting: 190 ölkə arasında 10-cu yer
- 7) Xarici ticarətin aparılması, mövcud reyting: 190 ölkə arasında 35-ci yer
- 8) Müqavilələrin icrasının təmin edilməsi, mövcud reyting: 190 ölkə arasında 83-cü yer
- 9) Müəssisənin bağlanması mövcud reyting: 190 ölkə arasında 47-ci yer (4,s.14)

Bu gün əminliklə demək olar ki, Azərbaycan iqtisadiyyatında islahatlar bəhrəsini verməkdədir. Belə ki, neft qiymətlərinin kəskin aşağı enməsi səbəbindən 2016-cı ildə ÜDM azalsa da, 2017-ci ildən sahədə adaptasiya prosesi gedir, 2018-ci ildə isə iqtisadi artım tam bərpa olunacağı gözlənilir. “İslahatların 2017-ci ildə ən böyük uğurları kimi tədiyyə balansında müsbət dəyişiklik, manatın sabitliyi, qeyri-neft ixracında 1/3 səviyyəsində artım, strateji valyuta ehtiyatlarının artması, həmçinin biznesin və ev təsərrüfatlarının gözləntilərinin müsbətə doğru dəyişməsi qeyd edilə bilər. İslahatlar davamlı olaraq həyata keçirilir. Kredit Zəmanət Fondunun yaradılması ilə kredit resurslarına çıxış asanlaşacaq və iqtisadiyyatın maliyyələşməsi artacaq. Ümumilikdə strateji yol xəritələrinin icrası iqtisadiyyatın yeni inkişaf tsiklinə öz müsbət təsirini göstərməkdədir.

Acar sözlər: müstəqillik, iqtisadi islahatlar, iqtisadiyyat, qeyri-neft sektoru, dövlət proqramları

İstifadə edilmiş ədəbiyyat

1. “Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinə abidə ucaldılması haqqında” Azərbaycan Respublikası Prezidentinin Sərəncamı. Heydər Əliyev, Azərbaycan Respublikasının Prezidenti, Bakı şəhəri, 1 fevral 2003-cü il
2. “Milli iqtisadiyyat və iqtisadiyyatın əsas sektorları üzrə Strateji Yol Xəritəsi”, prezident.az
3. Mehdiyev R., “İnkişafın Azərbaycan modeli”, “OSKAR” NPM, Bakı, 2010

4. Mikayilova N. “Azərbaycan iqtisadiyyatı”, Bakı, 2018
5. Novruzov V., “Heydər Əliyevin dövlət quruculuğu strategiyası və iqtisadi islahatlar”, “Azərbaycan” qəzeti, 01 may 2013
6. http://iqtisadiislahat.org/store//media/documents/SYX/M%26E_Hesabat_milli_iqtisadiyat.pdf

Нурангиз Микаилова

ЭКОНОМИЧЕСКИЕ РЕФОРМЫ И МОДЕЛЬ РАЗВИТИЯ В АЗЕРБАЙДЖАНЕ

Резюме

В статье указаны необходимость и этапы осуществления экономических реформ, исследованы, осуществленные по отдельным периодам реформы. Одновременно, системно подходу к реформам, в итоге последовательно даны оценки Национальной экономике и главным направлениям Стратегической Дорожной карты по основным секторам экономики в первом полугодии 2017 года. В Отчете «DOING BUSINESS-2019» оснащена нынешняя позиция и направления реформ, обеспечивающие укрепления Азербайджанской Республики.

Ключевые слова: суверенность, экономические реформы, экономика, вненефтяной сектор, государственные программы

Nurangiz Mikailova

ECONOMIC REFORMS AND DEVELOPMENT MODEL IN AZERBAIJAN

Summary

In the article, the need and stages of economic reforms were shown, reforms on separate periods were investigated. At the same time, economic reforms are approached in systematic order. In the end, the main directions of Strategic Roadmap in accordance with National Economy and main sectors of economy and evaluation of first half of 2017 were given. The current position of the Republic of Azerbaijan and reform directions that will ensure strengthen of it were covered in the “DOING BUSINESS 2019” Report.

Key words: Independence, economic reforms, economy, non-oil sector, government programs.